

Horváth Róbert

## TUDATÖKOLÓGIA ÉS MÉLYÖKOLÓGIA

*Ars Naturæ. Ökológiai, társadalmi, kulturális folyóirat* (Szeged) VII. évf. (2016) 13–14. sz.  
73–86. o.

A tudatökológia egyik kiindulópontja, hogy az ökológiai gondolkodás átvihető a tudatra, mivel az ember tudatállapotai szintén *oikoszt*, környezetet képviselnek a saját – egyszerre statikus és dinamikus – lényege körül. Az átvitel azért is lehetséges, mert a tudatosság az ökológia bármely változatának fundamentumát képezi. De nemcsak lehetséges, hanem szükséges is, tekintettel arra, hogy az ember tudata ma éppen olyan rossz állapotban van, mint a természeti környezete. A tudat megváltoztatása a fizikai környezetet is megváltoztatná. Ha – például – a saját tudaton belül létezőként élnénk át az egész látható természetet, nyilvánvalóan kevésbé ártanánk annak, a környezetet tudaton kívülre helyező uralkodó felfogásokhoz képest.

Az ökológia eme új irányvonalát – második, 2011-es kötetétől kezdve – az *Ars Naturæ* folyóirat vállalta fel,<sup>1</sup> ami jól látható a kiadványhoz kapcsolódó szellemi műhely internetes tárhelyén is,<sup>2</sup> sőt, a tudatökológia alapgondolatai a folyóirat munkálatai során körvonalazódtak. Az *Ars Naturæ*-ről született eddigi ismertetések<sup>3</sup> többször kapcsolatba hozták a tudatökológiát a mélyökológiával, így fontos e kettő viszonyának tisztázása.

---

<sup>1</sup> Lásd Horváth Róbert: Bevezetés a tudatökológiába. Egy új ökológiai irányvonal alapjai. *Ars Naturæ* (Szeged) II. évf. (2011) 3–4. sz. 367–383. o. És uő: A tudatökológia alapelvei. Uo. III–IV. évf. (2012–2013) 5–8. sz. 336–339. o.

<sup>2</sup> Lásd *Ars Naturæ Online*: <http://www.arsnaturae.hu/en/tudatokologia>. (Valamennyi internetes forrás utoljára megtekintve: 2016. szeptember 26.)

<sup>3</sup> Takács-Sánta András: *Ars Naturæ* I/1–2. Ökológiai, társadalmi, kulturális folyóirat. Zöldirodalom Levelezőlista, 2010, Védegylet. Online: <http://arsnaturae.hu/hu/ars-naturae-okologiai-tarsadalmi-kulturalis-folyoirat>. Kilény Zsigmond: *Oikosz és logosz. Kritika az Ars Naturæ ökológiai, társadalmi, kulturális folyóiratról*. Irodalmi Jelen, 2010, Művészeti és Irodalmi Jelen Kft. Online: <https://www.irodalmijelen.hu/05242013-1358/oikosz-logosz-kritika-az-ars-naturae-okologiai-tarsadalmi-kulturalis-folyoiratrol>. K. Gy.: *Ars Naturæ. Életharmónia Alapítvány*, Szeged, 2010. *Vadon* (Vác) X. évf. (2010) 6. sz. 29. o. Aldeberan Zoltán: *Ars Naturæ. Új ökológiai folyóirat*. SzegedMa, 2011, Napfénymédia és Marketing Nonprofit Kft. Online: <http://szegedma.hu/hir/szeged/2011/05/ars-naturae-uj-okologiai-folyoirat.html>. Szerző nélkül: *Ars Naturæ. Tanulmányok, esszék, előadások ember és környezetének kapcsolatairól. A Tan Kapuja Buddhista Egyház. Tájékoztató*. Budapest, 2011. tavasz 55–56. o. ([https://www.tkbe.hu/kiadvanyok/egyhazi\\_tajekoztatok/egyhazi-tajekoztato-51-2011-tavasz](https://www.tkbe.hu/kiadvanyok/egyhazi_tajekoztatok/egyhazi-tajekoztato-51-2011-tavasz)) K. Gy.: *Ars Naturæ. Életharmónia Alapítvány*, Szeged, 2011. *Vadon* (Vác) XII. évf. (2012) 1. sz. 46. o. Vona Gábor: *Mélyökológia*. In uő: *Fekete bárány, fehér holló*. Budapest, 2013, Magyar Hírek, 185–186. o. A. Z.: *Ars Naturæ. Ökológiai, társadalmi, kulturális folyóirat*. II. évfolyam, 3–4. szám. *Magyar Hüperión* (Budapest) I. évf. 1. sz. (2013. május–július) 116–117. o. (*Ars Naturæ Online*: <http://arsnaturae.hu/hu/ars-naturae-okologiai-tarsadalmi-kulturalis-folyoirat-ii-evfolyam-3-4-szam-eletharmonia-alapitvany>) Uő: *Ars Naturæ. Ökológiai, társadalmi, kulturális folyóirat*. III–IV. évfolyam, 5–8. szám. *Magyar Hüperión* (Budapest) II. évf. 2. sz. (2014. május–július) 249–251. o.

A filozofikus ökológia (ökozófia) vagy mélyökológia mibenlétét Arne Næss (1912–2009) norvég gondolkodó kezdte meghatározni 1971-ben.<sup>4</sup> Nem tartotta egyéni alkotásának, hanem elejétől fogva úgy tekintett a mélyökológiára, mint több, már létező ökológikus felfogásmódban és aktivitásban tetten érhető irányulásra,<sup>5</sup> melynek messzire nyúló filozófiatörténeti előzményei vannak. 1973-tól, mélyökológiai munkássága kezdetétől<sup>6</sup> sem vált – durva értelemben – programatikus szerzővé, de fokozatosan egy mozgalom vezető gondolkozója lett: azoké, akik a természettel kapcsolatos nézeteiket és cselekedeteiket „radikálisabbnak”, „mélyebbnek”, elméleti síkon megalapozottabbnak tekintették a természet- és környezetvédelem általános formáinál. 1985-re megfogalmazták a hasonló gondolkodók és aktivisták ideológiai platformját,<sup>7</sup> közös alapelveit, amelyek – szándék szerint – a mélyökológia minden híve számára irányadóak. Viszonylagos népszerűsége és mozgalmi jellege idővel azonban egyre széttartóbb irányzattá tette a mélyökológiát,<sup>8</sup> odáig menően, hogy mára alapvetően eltérő ökofilozófiákról, sőt mélyökológiákról beszélhetünk (miközben az utóbbi egyes képviselőinél elméleti színvonalasítás is tapasztalható).<sup>9</sup>

A külföldön mai napig nagy hatással és gondolati befolyással bíró mélyökológiai mozgalom<sup>10</sup> hazánkban kevésbé ismert.<sup>11</sup> Egyáltalán nem vagyunk „kulturálatlan

---

<sup>4</sup> Vö. Svein Sundbø: *Arne Næss. En kronologisk bibliografi over forfatterskapet 1936–2007*. Oslo, 2007, Nasjonalbiblioteket /Nasjonalbibliotekets Bibliografier 10/, 94. o. Næss bizonyos kapcsolódó érdeklődési területei – a hegymászás, Gandhi, Spinoza és a pluralizmus – már 1971 előttiek.

<sup>5</sup> Arne Næss: *The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement. A Summary. Inquiry. An Interdisciplinary Journal of Philosophy* (Oslo) XVI. évf. (1973) 1. sz. 95. és 99–100. o.

<sup>6</sup> Úgy tűnik, az iménti hivatkozásban volt olvasható először a mélyökológia kifejezés nyomtatásban, amely eredetileg egy 1972-es konferencia nyitóelőadásának vázlata. (Mint fent említettük, az *ökosofi* kifejezés használata némileg korábbi.)

<sup>7</sup> Bill Devall, George Sessions: *Deep Ecology. Living as if Nature is Mattered*. Salt Lake City, 1985, Gibbs Smith Inc., 70. o. (George Sessions és Arne Næss e közös fogalmazványa eredetileg egy évvel korábban jelent meg az *Ecophilosophy* című folyóiratban.)

<sup>8</sup> A mélyökológia további, különböző ismert képviselői: George Sessions, Bill Devall, Peter Reed, Freya Mathews, Richard Sylvian és sokan mások. A jelen tanulmány – a hazai viszonyokra való tekintettel – szinte csak a næssi értelemben vett vagy az ő felfogásához alapvetően hű mélyökológiával foglalkozik. (Egyébként Næss megkülönböztette a mélyökológiát az ökozófiától: az előbbit az utóbbi gyakorlati-társadalmi alkalmazásának tartva.)

<sup>9</sup> Jól példázza a mélyökológia különbségeit a következő kötet: Eric Katz, Andrew Light, David Rothenberg (szerk.): *Beneath the Surface. Critical Essays in the Philosophy of Deep Ecology*. Cambridge (MA)–London, 2000, The MIT Press. (A kötet olyan szerzői, mint Val Plumwood, Mathew Humphrey vagy Michael E. Zimmerman – szerintünk – nemcsak félreértették, hanem nem értették meg Næsst. Több Næss utáni ökofilozófia és mélyökológia születése nem csupán egyéni nézet, hanem a nem kellő értés eredménye.)

<sup>10</sup> Lásd például egyik folyóirata, a *The Trumpeter. Journal of Ecosophy* szerzőit, és az eddigi harminchárom évfolyam írásait: <http://trumpeter.athabasca.ca/index.php/trumpet/issue/archive>.

<sup>11</sup> A magyarországi fogadtatás lényegesebb mozzanatai: Lányi András (szerk.): *Természet és szabadság. Humánökológiai olvasókönyv*. Budapest, 2000, Osiris. György Lajos: *Vissza a kozmikus rendhez. Önszerveződés az élővilágban és a társadalomban*. Budapest, 2000, Föld Napja Alapítvány. Jávör Benedek: *A mélyökológiai mozgalom*. Cédrus (Budapest) IV. évf. (2001) 7. sz. (szeptember). Online: [www.tabulas.hu/cedrus/2001/07/okoetika.html](http://www.tabulas.hu/cedrus/2001/07/okoetika.html). Lányi András, Jávör Benedek (szerk.): *Környezet és etika*.

nép”, de gyakran érezhetjük, hogy nemzeti kultúránkat a külföldi intellektuális eredmények figyelembe vétele nélkül próbálják érvényesíteni, másfelől pedig azt, hogy értékes nemzetközi teljesítményeket fordítanak hazánk ellen, használnak a helyi hagyományok lekicsinylésére. Így történhetett meg az is, hogy a mélyökológia nemcsak a magyar társadalom nagy része számára ismeretlen, hanem az ökológiai gyakorlatban is alig-alig van jelen.

A mélynek vagy legalábbis mélyebbnek tekinthető ökológiai törekvések említett platformja a következő nyolc alapelvet tartalmazza.<sup>12</sup> Ezeket azért is meg kell most vizsgálnunk, mert a tudatökológia kilenc bázisprincípiuma hasonló struktúrában fogalmazódott meg.<sup>13</sup>

*„1. Az emberi és nem-emberi élet földi virágzása inherens értékkel bír. A nem-emberi életformák értéke független a nem-emberi világ emberi célokra való hasznosíthatóságától.”*

Mivel a nem-emberi (*nonhuman*) itt nem negatív értelmű, hanem az emberi individuumot meghaladó valóságokat is magában foglalja, a tudatökológia híve és képviselője egyetért a mélyökológia ezen ideológiai platformpontjával. Az emberi hasznosíthatóság szempontja és az emberközpontúság számos esetben egyet jelent az ember emberen túli céljainak és valóságának korlátozásával.

A tudatökológia első alapelve egyébként így szól:

*„A tudatökológia abból a fundamentális fontosságú felismerésből indul ki, hogy a környezeti válság minden jelenlegi és jövőbeli változatáért elsősorban az [emberi] egyén a felelős. Az általa javasolt, kiindulást képező átélés konkrétan az, hogy a környezeti válság formáiról »én« tehetek.”*

A második mélyökológiai elv:

*„2. Az életformák gazdagsága és változatossága ugyancsak önmagukban véve értékek, és hozzájárulnak az emberi és nem-emberi élet földi virágzásához.”*

Habár minden gazdagság és változatosság rendelkezik önértékkel, meg kell állapítanunk, hogy nem képvisel okvetlenül magas értéket. Létezik *horizontális* sokféleség és *másra utalt* komplexitás is. Az emberi és a nem-emberi *együttes* „virágzása” azonban tényleg fontos.

A tudatökológia második alapelve így hangzik:

*„Amennyiben saját tudatomon belüliként élem át a környezetet, kevésbé járulok hozzá az ökológiai válság létrejöttéhez vagy további kibomlásához. Ami az ember*

---

*Szöveggyűjtemény.* Budapest, 2005, L'Harmattan /Ökoetika/. Tóth I. János: *Fejezetek a környezetfilozófiából. Szerzők és irányzatok.* Szeged, 2005, JATEPress.

<sup>12</sup> A mélyökológia nyolc fő elvének több magyar fordítása létezik. Itt Vukics András változatában közöljük, a következő fordítás nyomán: Kiyokazu Okita: A nem-kettősség világigenlő víziója. A vaisnava védánta hozzájárulása a mélyökológiához. *Ars Naturæ* (Szeged) III–IV. évf. (2012–2013) 5–8. sz. 350–358. o.

<sup>13</sup> Horváth Róbert: A tudatökológia alapelvei. Uo. 336–337. o.

sajátja, hovatovább önmaga része, annak árt a legkevésbé. Nem ismeretes felelősebb viszony, hatékonyabb módszer a környezeti válság elkerülésére annál, hogy az *oikoszt* a tudatomon belüliként élem meg, annak elidegeníthetetlen részeként.”

A mélyökológia harmadik ideológiai platformpontja:

*„3. Az embereknek nincs joguk e gazdagság és változatosság csökkentésére, kivéve, ha az vitális szükségletek kielégítését célozza.”*

Az ember számára nem legitim a nem-emberi életformák és a rajta kívül állónak *tűnő* változatosság csökkentése, amennyiben nem konkrétan az életét biztosítja, hanem a fensőbbiségét próbálja ezzel megalapozni. Hamis fensőbbiségét – mert a nem-emberi formák és a változatosság tagadása vagy akár kisebbitése nem jelent valódi fensőbbiséget. Csak ezek elfogadásával és nem-csökkentésével együtt állhat fenn tényleges, szellemi fensőbbiség.

A harmadik tudatökológiai alapelv ez:

*„A környezet bármely – földrajzi, állati, emberi, tárgyi, kulturális stb. – formájának a saját tudaton belül létezőként történő átélése nemcsak megelőzi, hanem megoldásokat is nyújt a környezeti válságra. Nincs ennél bensőségesebb kiváltó oka és módja a környezet felelős gondozásának. Amennyiben »másra« irányul, a szeretet sem eredményesebb.”*

A mélyökológia negyedik elve:<sup>14</sup>

*„4. Az emberi élet és a kultúrák virágzása összeegyeztethető az emberi populáció jelentős csökken(t)ésével. A nem-emberi élet virágzása szükségessé tesz egy ilyen csökken(t)ést.”*

Itt nem egyszerűen különbség, hanem ellentét mutatkozik a mélyökológia és a tudatökológia között. Az előbbi – sajátos megfontolásokból – gyakran az emberi lakosság számának csökkentése pártján áll. Az utóbbi, bár tisztában van azzal, hogy a Föld lakosságának ideális számát régen túlléptük, mégsem áll egyértelműen az emberi populációcsökkentés elvének oldalán, mert ez – a tudatökológia gyakorlati megfontolásai szerint – visszaélésekre adhat okot, túlzottan bizonyos világpolitikai erőket, elgondolásokat támogatna. Nem minden (tudati) egységnek-tényezőnek kell egyformán szaporodnia vagy csökkennie. A csökkenő lélekszámú nemzetek – így például a magyarság – sokasodása kívánatos, nem csupán a nem-emberi életformáké ilyen.

A negyedik tudatökológiai elv így szól:

*„Az ökológiai válság különböző aspektusainak megoldása tekintetében elengedhetetlen előfeltétel a saját tudat harmonikus, emelkedett és teljes állapota érdekében végzett munkálkodás. A zaklatott, színvonalatlan és korlátozott tudat ugyanilyen környezeti viszonyulást eredményez. A »külső« környezet, összességében, a »benső« tudati környezetnek megfelelő.”*

---

<sup>14</sup> A negyedik és az ötödik mélyökológiai platformpontot olykor – mint itt is – felcserélik.

A következő mélyökológiai elv:

*„5. Az emberi beavatkozás a nem-emberi világba túlzott, és a helyzet gyors ütemben romlik.”*

A beavatkozás sokszor „az emberi” korlátolt szempontjainak érvényesítését jelenti. Korlátolt szempontok érvényesítését, mert a nem-emberi világok az ember környezetét képezik és legszorosabban *az emberhez tartoznak*. Az emberközpontúság mélyökológiai kritikájának nem szabadott volna *semmilyen* emberellenességhez és a nem-emberi életformák kritikátlan felértékeléséhez vezetnie.<sup>15</sup> Ez utóbbiak teljesen hiányoznak a tudatökológiából.

Ugyanezen számú tudatökológiai alapelv:

*„A környezet saját tudaton belüli voltának tapasztalata nem mentesíti az embert a válságok, sőt a katasztrófák élményeitől. Így azonban hatékonyabb módon követelnek megoldást, mint a pusztán külsőnek tekintett környezeti krízis.”*

A mélyökológia következő programpontja:

*„6. Az előző pontok fényében az irányvonalakon változtatni kell. Az irányvonalak változása érinti az alapvető gazdasági, technológiai és ideológiai struktúrákat. Az eredményként létrejövő helyzet mélyen különbözni fog a jelenlegitől, és lehetővé teszi minden dolog összekapcsoltságának örömtelibb tapasztalását.”*

Az utóbbi valóban örömteli tapasztalás, ám nem lehet kívülről és pusztán ideológiailag végrehajtani. Egyedül a saját tudaton belüliségük tapasztalata hajtja végre minden dolog összekapcsoltságát valóságos módon. Máskülönben az összekapcsoltság politikai torzó, és az eddigi irányvonalak, gazdasági, technológiai, ideológiai struktúrák sem változnak.

A tudatökológia hatodik princípiuma:

*„Ama kérdést, hogy a tudat van-e a világban, vagy a világ a tudatban, a tudatökológia egyértelműen az utóbbi módon válaszolja meg: a világ van a tudatban – és nem fordítva. Ha feltételezünk vagy tapasztalunk is olyan »tudatot«, amely a világban van, ezt a lecsökkent tudatot a teljes tudat tapasztalja, mely a világ egészét felöleli.”*

A mélyökológia hetedik alapelve:

*„7. Az ideológiai váltás főként abban áll, hogy az életminőséget (az inherens értékkel bíró helyzetekben való tartózkodást) értékeljük, ahelyett, hogy az egyre növekvő életszínvonalhoz ragaszkodnánk. Mélyen tudatosítani kell a különbséget a nagyméretű és a nagyszerű között.”*

---

<sup>15</sup> A mélyökológia antropocentrizmus-ellenességének – alapvetően helyes – kritikáját illetően lásd Eric Katz: *Against the Inevitability of Anthropocentrism*. In Eric Katz, Andrew Light, David Rothenberg (szerk.): i. m. 17–21. és 33–39. o. Valamint John B. Cobb: *Protestant Theology and Deep Ecology*. In David Landis Barnhill, Roger S. Gottlieb (szerk.): *Deep Ecology and World Religions. New Essays on Sacred Grounds*. Albany, 2001, State University of New York Press, 213, 224–225. és 227. o.

Az életszínvonal, ahogy ma általában értik, szinte soha nem magasrendű élet és lelki-szellemi színvonal. Növekedése alig jelent szemléletbeli emelkedést és nem képvisel komolyabb minőséget (majdnem mindig a *big*, nem pedig a *great* körében áll).

A tudatökológia ugyanezen számú elve így hangzik:

„(...) a tudatökológia elismeri a tudat és a tudatosság alacsonyabb szintjeinek és formáinak létét. Nem tagadja például az agy hordozói szerepét, ám elutasítja, hogy a tudat – kizárólagos módon – azonos lenne az aggyal, az idegrendszerrel, vagy akár az elmeműködéssel.”

Az utolsó mélyökológiai platformpont:

*„8. Akik azonosulni tudnak a fenti pontokkal, kötelesek közvetlenül vagy közvetve részt venni a szükséges változások bevezetésére irányuló erőfeszítésekben.”*

Ez a filozofikus ökológia (ökozófia) vagy mélyökológia gyakorlati-társadalmi megvalósulását szolgálja, teljesen jószándékú módon, ami miatt nem tekintjük – pejoratív értelemben – „pusztán ideológiai” kijelentésnek.

Az utolsó két tudatökológiai alapelv:

„Az agyon, az elmén és a pszichén túli saját tudat tételezése a tudatökológia legfontosabb elve.

Aki valamennyi alapelvet elfogadja, és látható módon, torzításoktól mentesen alkalmazza ökológiai munkájában, a tudatökológia művelőjének tekinthető. Ennek feltétele, hogy az elveket saját életében és szemléletében gyakorolja.”

Ehhez a nyolc illetve kilenc elvi princípiumhoz mindkét ökológiai irányvonal kiegészítő magyarázatokat fűzött.<sup>16</sup> Talán így, egyszerűsített formában is hasznos volt egymás után helyezni ezeket, mert jól látható, hogy az alapszempontra, a kiindulási pontra – a hasonló szerkezeten kívül – mennyire eltérő a korai mélyökológia és a tudatökológia esetében.

Ami a kevésbé ideologikus, komolyabb filozófiát illeti, ott még nagyobbak az eltérések. A tudatökológia magáévá tette azt a mélyökológia által lefektetett megfontolást, hogy az ökológiai munka legfontosabb ideája és módszere az *azonosulás*.<sup>17</sup> Ennek a képességnek az alapját a tudatban jelölte meg. A tudat az, amely az emberen kívül álló, másnak tűnő és ténylegesen más valóságokkal, lehetőségekkel azonosulni tud, miközben önmagát minden körülmények között megőrzi. A tudatökológia azonban elutasítja<sup>18</sup> „az érett személyiség kifejlődésének” három náessi

---

<sup>16</sup> Lásd Arne Næss: A mélyökológiai mozgalom. Részlet. In Lányi András (szerk.): i. m. 118–120. o. Horváth Róbert: A tudatökológia alapelvei. I. h. 337–339. o.

<sup>17</sup> Arne Næss: Önmegvalósítás, avagy a világban-való-lét ökológiai megközelítése. In Lányi András, Jávor Benedek (szerk.): i. m. 221, 222–223. és 229. o.

<sup>18</sup> Horváth Róbert: Bevezetés a tudatökológiába. I. h. 372. o.

stádiumát:<sup>19</sup> a közönséges egóból kibontakozó társadalmi én, majd metafizikai én és végül ökológiai én rendszerét. Az én kiterjesztése a társadalom egészére szellemi előrelépést jelenthet ugyan (noha nem minden esetben), ahogy a teljes ökoszférával azonosuló én valósága is (ilyen lehet) a társadalmi énhez képest, ám az ökológiai én metafizikai én fölé helyezése logikátlan. Arról tanúskodik, hogy a mélyökológia atyja az elmélet, az absztrakció és a spekuláció síkján értelmezte a metafizikát – mint nem, vagy nem eléggé objektívet és valóságost.

Hasonlóan nagy különbség mutatkozik a filozófus Næss anti-szubjektivizmusa tekintetében, aki a szubjektumot alapvetően csak az ember, sőt érzékszervei és elméje szintjén tételezte.<sup>20</sup> Næss pluralista és relacionista volt, amelyek révén meghaladta az ideológiai materializmust és a – jóval általánosabb – gyakorlati materializmus számos változatát.<sup>21</sup> *Gestalt*-elmélete szintén igen nívós és értékes,<sup>22</sup> de szubjektum- és tudatfelfogását jórészt Galilei és 17. századi európai filozófusok nézetei alapján alakította ki. Főként az úgynevezett harmadlagos tulajdonságokat tekintette a szubjektumhoz és a tudathoz tartozónak. A kiterjedés (méret) – mint az elsődleges tulajdonságok egyike – teljesen kívül esett tudatképén,<sup>23</sup> amivel maga is annak a descartes-i gondolkodásnak csapdájába esett, amelyet máskülönben bírált, és amelynek mechanisztikus természetfelfogása gyakorlati következményeivel a mélyökológia legtöbb képviselője harcol.

A tudatökológia nemcsak a mélyökológia emberközpontúság-ellenességét küszöbölte ki, hanem az iménti filozófiai premisszákat, mondhatni előítéleteket is. Az *Ars Naturæ* egyik recenzense így írt: „mélyebb a mélyökológiánál”,<sup>24</sup> és „bár közel áll a mélyökológiához, valójában nem pusztán elméleti”.<sup>25</sup>

## Vallás és tudatökológia

Meglehetősen sok vád érte a mélyökológiát a vallásokhoz való viszonya miatt:<sup>26</sup> egyrészt azért, mert filozofikus jellege mellett a vallásokból merített; másrészt, hogy szinte vallásos lelkülettel fordult a természeti környezet felé; harmadrészt, mert új vallási mozgalmak táptalajául szolgált; negyedrészt, mert leegyszerűsítette a

---

<sup>19</sup> Arne Næss: Önmegvalósítás, avagy a világban-való-lét ökológiai megközelítése. In i. m. 221–223, 226. és 231. o.

<sup>20</sup> Vö. uő: Az ökológiától az ökozófiáig. Részletek. In Lányi András (szerk.): i. m. 62–63. o.

<sup>21</sup> Uo. 64–65. o. (Az úgynevezett anyagot „viszonyok hálójaként”, háló-csomópontjaiként értelmezte.)

<sup>22</sup> Magyarul lásd uo. 65–71. o. (A *Gestalt* Næss számára „oszthatatlan alakzat”, amely nemcsak együttese, hanem „egysége” különböző ontológiai tényezőknek. *Gestaltok* sokaságát tételezte.)

<sup>23</sup> Uo. 62. és 69. o.

<sup>24</sup> A. Z.: *Ars Naturæ*. Ökológiai, társadalmi, kulturális folyóirat. II. évfolyam, 3–4. szám. I. h. 117. o.

<sup>25</sup> Uő: *Ars Naturæ*. Ökológiai, társadalmi, kulturális folyóirat. III–IV. évfolyam, 5–8. sz. I. h. 250. o.

<sup>26</sup> Lásd például Eric Katz, Andrew Light, David Rothenberg (szerk.): i. m. A mélyökológia és vallások témáját jóval kiegyensúlyozottabban vizsgálja: David Landis Barnhill, Roger S. Gottlieb (szerk.): i. m.

tradicionális vallások bizonyos nézeteit. Szerintünk az összes vád közül az utóbbi körébe tartozók érdemelnek komolyabb figyelmet, ezek száma viszont nagyon kevés.<sup>27</sup>

Tulajdonképpen érthetetlen, miért lenne *jogos* az a vád, hogy a mélyökológia megalapozói merítették a hagyományos vallásokból (hinduizmus, buddhizmus, taoizmus, amerikai ősvallások, kereszténység). Mindemellett az igazság az, hogy már maga Næss, ha nem is teljesen, de kerülte a vallásokra és a spiritualításra való hivatkozásokat. Ami a második típusú vádat, a szinte vallásos lelkületet illeti, az ökozófia és a mélyökológia atyja *nem volt* vallásos gondolkodó. Ismerte az érzelmek pontos helyét a filozófiában,<sup>28</sup> mégis intenzív devóciót tanúsított a természet formái felé. Ez a devocionalitás azonban nem vallási volt. A követői által felmutatott szellemi színvonal miatt sem lehetne egyértelműen felelőssé tenni senkit, szabatos vádakkal illetni az ő hiányosságait vagy hibáik miatt.

Szeretnénk néhány megjegyzést tenni általában a vallással és a vallásos lelkülettel kapcsolatban. Soha nem rejtettük véka alá, hogy a tradicionális vallások oldalán állunk, ellenkezőleg. Nem mindegy viszont, mit értünk vallás alatt: hogyan értjük ezt a szót. Úgy véljük, van érthető és elfogadható abban, hogy egy humántudománytól elvárják: ne kérkedjen a vallásos lelkülettel, jobb és szebb, ha – nem feladva, de – elrejtíli ilyenén elköteleződéseit. Ezt a vallás oldaláról a rejtőzés erénye és az az igazság támogatja, hogy *teljesen kívülről* nem lehet senkit sem vallásosságra kényszeríteni (következésképpen nem is szabadna megpróbálni). Nem gondoljuk, hogy a vallás magánügy lenne, és hogy ne lehetne igaz a „*tegyetek tanítványokká minden népet*”. Nem erről van szó. Csupán a formalizmus és a dogmatizmus meghaladásáról, arról, hogy a tudomány önkontrollt és művészséget kíván.

Amit azonban mindenekelőtt mondani szeretnénk, hogy a vallás és a vallásosság nem teljesen azonos értelmű fogalmak. Egészen másról lehet szó, ha vallásról, és ha vallásos lelkületről beszélünk. A vallás – vallásosságon túlmenő módon – olyan valóság, amely számtalan jelenséget foglal magában. Olyan méh, olyan anyaöl, amely a vallásos jelenségeknél mélyebb fenoméneket és valóságokat is felölel. Ezek – metafizikai, mitológiai, szimbolikus, rituális, doktrinális – együttesét tradíciónak hívjuk, vallásosságon túli hagyományoknak. Mi ezeket is beleértjük a vallás fogalmába, míg mások egy többé-kevésbé egyszerű – de úgy sem lebecsülendő – vallásos lelkületet és hitvallást értenek a kifejezés alatt.

Innen nézve talán jól látható, mennyire semmitmondók azok a lekicsinylő vádak, amelyek a vallások igenlése miatt érték a mélyökológiát. A tudatökológia határozottan a vallások méhében fogant, de a vallásosságnál magasabb jelenségek, szemléletmódok és valóságok értelmében igenli a vallást, miközben a vallásos lelkületet is beleérti a vallás fogalmába.

---

<sup>27</sup> Knut A. Jacobsen: Bhagavadgītā, Ecosophy T and Deep Ecology. In Eric Katz, Andrew Light, David Rothenberg (szerk.): i. m. 231–252. o. Deane Curtin: A State of Mind like Water. Ecosophy T and the Buddhist Traditions. In uo. 253–268. o.

<sup>28</sup> Arne Næss: Az ökológiától az ökozófiáig. In i. m. 69–71. o.

Kapcsolódó régi probléma, hogy amikor a transzcendencia fogalmát és a transzcendens törekvést megpillantják, némelyek azonnal úgy érzik: szükségszerűen természetellenes és életidegen irányulásról van szó. Ez teljesen hibás hozzáállás. A transzcendens törekvés nem jelent okvetlenül környezetellenességet és természetelnyomást, hanem – elvileg – olyan pozíciót takar, ahonnan a természet birodalmát minden immanentalista, élet- és világigenlő megközelítésnél jobban látni, hiszen *felülről* tekint arra. Ezt sok környezetfilozófus számára, valami miatt, nagyon nehéz belátni, holott egyszerű logikai kérdésről van szó: arról, hogy ha valaki valamin túlhaladt, túlemelkedett (ez a transzcendentalitás szó szerinti értelme), akkor láthatja azt igazán – feltéve, persze, hogy visszanéz, és hogy ténylegesen transzcendál, nem egyszerűen tagad.

Hasonló előítélet, hogy „a vallások/egyházak (...) jócskán felelősek napjaink ökológiai válságáért”,<sup>29</sup> valamint, hogy a korábbi tradicionális civilizációk környezeti katasztrófák miatt tűntek volna el.<sup>30</sup> Előítéletet írtunk, mert ezeket a kijelentéseket soha nem bizonyították meggyőzően, csak néhány partikuláris és egyedi példát hoztak rájuk, amelyekből ilyen messzire menő és általános következtetéseket nem lehet érvényesen levonni.<sup>31</sup>

De jobban érdekel bennünket most, hogy a næssi mélyökológia leegyszerűsítette a tradicionális vallások eszméit és nézeteit. Jacobsen professzor és Deane Curtin igen finom érveléssel mutatták ki és bírálták ezt. Arne Næss fő forrása az azonosulás elve és a magasabb önmegvalósítás tekintetében – saját tapasztalatain kívül – a hinduizmus volt. Annál, hogy e tényt nem verte nagydobra, fontosabb, hogy felületes ismeretei voltak a hindu tradíciókról. Főként a *Bhagavad-gítából* és az *advaita védánta* hagyományból tájékozódott, ám Gandhi közvetítése révén. Nem elsődleges szövegekből és tradicionális kommentátoroktól. Gandhihoz hasonlóan gyakorlatias célokra használta az általa megismert néhány eszmét.<sup>32</sup> Bármit is gondoljunk politikai tevékenységéről, Gandhit azonban átítatta egy hagyomány szelleme. Næss szemezgetett a hindu bölcsességből, nem ismerte meg módszeresen a természetre vonatkozó tanításait sem. Még inkább ilyen volt a helyzete a buddhizmussal. Mint Dógennek (1200–1253) kapcsolatos szimpátiájáról kimutatták,<sup>33</sup> azt vette át, amit akart, és amit a rendszerébe tudott illeszteni – ráadásul egy spinozai és whiteheadi szűrőn keresztül. A tradicionális vallások a természetbölcselet, a környezetfilozófia és az ökológiai megoldások tekintetében is a legtöbb „külső” forrást képesek nyújtani, gyakorlatilag kiapadhatatlanul. Ám befogadásukhoz, ha nem akarjuk megmásítani és

---

<sup>29</sup> Takács-Sánta András: i. m. (A szerző „az ember korábbi [modernitás előtti], sokszor pusztító mértékű bioszféra-átalakító tevékenységéről” beszél.)

<sup>30</sup> Tóth I. János: i. m. 8. o. („A múltban számos virágzó kultúra bukásának eredendő oka a természet erőforrásainak kizsákmányolása, vagy elszennyezése volt.”)

<sup>31</sup> Lásd Horváth Róbert: Természet és természetfeletti viszonya különböző tradíciókban. *Ars naturæ* vagy *ars metaphysicæ?* *Ars Naturæ* (Szeged) II. évf. (2011) 3–4. sz. 400–403. o. (*Ars Naturæ Online*: [http://arsnaturae.hu/hu/folyoirat\\_3\\_4/horvath\\_termeszeti](http://arsnaturae.hu/hu/folyoirat_3_4/horvath_termeszeti))

<sup>32</sup> Knut A. Jacobsen: i. m. 232, 234–235, 237, 239, 240–241. és 243–246. o.

<sup>33</sup> Deane Curtin: i. m. 259–260. o.

eltorzítani ezeket, folyamatosan alakítani kell a saját nézeteinken, nem pedig fordítva, azokat a rendszereinkhez idomítani. Mint említettük, ehhez nagyobb metafizikai érzékenységre, és mint a maga módján Ken Wilber is jelezte, intenzívebb spirituális – a természet és transzcendencia kapcsolatáról többet tudó – érintettségre volna szükség.

Így a tudatökológia „a mélyökológia új irányvonalát képviseli (...). Immár nyíltan vállalja, hogy a környezet megfelelő szemléletéhez a nagy világvallások szellemi hagyományaiból lehet a legjobban – és a legtöbbet – meríteni.”<sup>34</sup> Egyszerűen semmilyen más jobb, bővebb forrás nem áll a rendelkezésünkre. A mélyökológia és a vallás kapcsolatára ennek megfelelően kellene tekinteni, elismerve e tény.<sup>35</sup>

Amit az *Ars Naturæ* folyóiratról írtak, igaz a tudatökológiára:

„csupán annyiban mélyökológiai (...), amennyiben 1) a kifejezést Arne Næss munkássága *utáni* értelemben veszi, és beleérti mindannak a komoly végiggondolását, amivel a mélyökológiát jogosan bírálták; és amennyiben 2) a mélyökológia »forradalmi és radikális« jellege az alapelvek megtalálását, átfogó elméleti lefektetését jelenti – vagyis, amennyiben eltekint a mélyökológia »mozgalmár« múltjától, »aktivista« sajátosságaitól.

Az Arne Næss és mások nevével fémjelezhető eddigi mélyökológia itt többek között azzal az alapfelismeréssel egészül ki és formálódik tovább különböző szerzők tollán keresztül, hogy a környezethez való adekvát viszony alapelveinek megtalálásához még mélyebbre kell ásni, a gondolkozásnak pedig kevésbé sematizálónak és leegyszerűsítőnek kell lennie. (...) az elképzelhető legnagyobb segítséget ehhez a szellemi hagyományok nyújthatják – annál is nagyobbat és teljesebbet, amit Næss elképzelt. Az ember természetben elfoglalt központi vagy nem-központi helyzetére vonatkozó kérdést a nagy tradíciók például mindkét lehetséges irányban megoldották, és összehasonlíthatatlanul tökéletesebben, mint a mélyökológia bármely képviselője. Nem egy merőben új vallásos lelkültre, természetérzésre és cselekvésre van szükség tehát, hanem olyanra, amely a szellemi hagyományok komplex, mégis világos, természetre és környezetre vonatkozó tanaiból következik – megtalálva, végiggondolva és magunkévá téve azokat. Nincs szó múltimádásról, pusztán romantizmusról, hanem a modernitás mélyökológia által is megkérdőjelezett paradigmáinak további kritikájáról, valamint egy teljesen gyakorlatias kérdés megválaszolásáról: honnan meríthet az ember [leginkább] példákat a környezettel való viszonyának teljesértékű rendbetételéhez”?<sup>36</sup>

A magunk részéről nem mondunk le a teisztikus perspektíváról, de érdemes még megjegyezni azt a nyilvánvalóságot, hogy a vallás nem csupán teisztikus. A hagyományos vallási bölceleteket mindenütt nonteisztikus elemek teszik teljessé. Kimondottan nonteisztikus vallások, hagyományok is léteznek, ahol nem Istenként

<sup>34</sup> Szerző nélkül: *Ars Naturæ*. Tanulmányok, esszék, előadások ember és környezetének kapcsolatairól. I. h. 55. o.

<sup>35</sup> Lásd David Landis Barnhill, Roger S. Gottlieb (szerk.): i. m.

<sup>36</sup> Aldeberan Zoltán: *Ars Naturæ*. Új ökológiai folyóirat. I. h.

vagy istenekként ragadják meg a végső valóságot. Figyelemre méltó, hogy a legtöbb, általunk tudatcentrikusnak nevezett tradíció ilyen, így például a buddhista *jógácsára* és a bön-buddhista *dzogcsen*. A tudatökológia egyik fő forrása, a hindú *pratjabhidzsnyá* hagyomány<sup>37</sup> esetében más a helyzet, az kimondottan teisztikus: Sivának tulajdonítja a tudat teljességét – de szintén bőséggel rendelkezik nem-teisztikus elemekkel.

## Művészet és tudatökológia

Ahhoz, hogy a saját tudatunkon belül létezőként éljük meg a környezetünket, és ennek megfelelően cselekedjünk, nem elég *olykor gondolni* arra, hogy a környezet – a maga fizikai kiterjedésével együtt – a tudatunkon belül található. Újra meg újra át kell élnünk ezt, *mint tapasztalatot*, folyamatossá tenni az elvi – egyébként cáfolhatatlan – igazságot. Annyira, hogy amikor nem gondolkodunk (mikor nem gondolunk arra, hogy minden a saját tudaton belüli), akkor is jelen legyen valamilyen módon: a viszonyulásainkban, a magatartásunkban, a létünkben. Mindemellett az igazságokat pontosítani, elmélyíteni kell. Környezetünk nemcsak a saját tudaton *belüli*, hanem *szerves „része”* annak, tudatból áll, azzal azonos. Folyamatos fenntartásra és elmélyítésre van hát szükség. Az igazságot képviselő szemlélési módok, a *szemléletbeli gyakorlás* folyamatossá tételére.

E folyamatossá tétel egyik lehetséges és fontos területe a művészet világa. Itt nem annyira művészeti ágakról és az azokhoz való viszonyról lesz szó, mint inkább a maga póreségében vett művészetről: a művészi tapasztalásról és kreativitásról. Az „esztétikai tapasztalatról”, minden művészet és művészség alapjáról. Sajnos a mai szóhasználatban az esztétika valami merőben külsőlegest és formálist jelent; szinte kinézetet, abból fakadó benyomást és ezek tudományát. Az *aiszthészisz*, eredeti értelmében, nem tudományág volt, hanem *egyszerre érzéki és szellemi tapasztalás* (ilyen módon komplex észrevétel és érzékelés). A formai, külső, érzéki, tárgyi tényező nem volt oly meghatározó benne, mint napjainkban. Ezek miatt mondhatjuk, hogy az esztétika a művészeti ágak, sőt, a művészet alapja, maga a *művészi tapasztalás, tapasztalat*. Minden recens konnotációja ellenére művészeti lényeg, minden művészi alkotás és művészi befogadás alapja.

Az esztétika ott van valamennyi tudatos szemlélésben. Nemcsak a kimondottan művészeti alkotások mögött – amelyek sokszor műviek és mesterkéltek –, hanem például a természeti táj, sőt bármilyen környezet közvetlen tapasztalásában (beleértve az emberi környezetet). Az *aiszthészisz* lényege, hogy olyan tapasztalás, amely a tudatosságból kél, abban ébred és azt kelti fel – akkor is, ha később mentális és tárgyi irányokba tér, s többé-kevésbé elvész azokban.

---

<sup>37</sup> A két legjobb bevezetés talán: *The Īśvarapratyabhijñākārikā of Utpaladeva with the Author's Vṛtti*. Szerk., ford. és jegyz. Raffaele Torella. 3. kiad. Delhi, 2013, Motilal Banarsidass. És Isabelle Ratié: *Le Soi et l'Autre. Identité, différence et alterité dans la philosophie de la Pratyabhijñā*. Leiden–Boston, 2011, Brill /Jerusalem Studies in Religion and Culture 13/.

Szeretnénk kiemelni a művészet ilyen értelemben esztétikai alapkaraktere mellett egy másik fontos funkcióját. Azt mondják, a bölcsnek számos dolgot, eseményt nem kell megélnie a saját individuális sorsában, amit másoknak igen. Ennek az az oka, hogy – az elmélyedő gondolkodás és meditáció mellett – sokszor művészeti alkotások tapasztalataiban éli meg azt, ami egyébként individuális sorsává válna. Ha belegondolunk, mennyi mindentől jó lenne mentesíteni egyéni sorsunkat, beláthatjuk, milyen fontos funkciója ez a művészetnek. Magasabb szempontból is célravezetőbb, hatékonyabb sok mindent zenében, táncban, színműben, versben, regényben, festményben, filmben megélni.<sup>38</sup>

Az indiai gondolkozás klasszifikálta, hogy a megélendő tapasztalatok sokasága nyolc alapvető fontosságú érzés körébe sorolható. Az a sok minden, amit sorsunk és lelkünk megtisztítása, *katharszisa* érdekében át kellene élnünk, 8+1 „alapérzés” valamelyikébe tartozik. Ezért most röviden a tradicionális hindú esztétika<sup>39</sup> *rasza*-teóriájával foglalkozunk, mely nem egyszerűen egy elmélet. A nyolc *rasza* a következő:

erotikus (*sringára*)  
komikus (*hászja*)  
megrendítő/megrendülő (*karuna*)  
dühítő/haraggal telt (*raudra*)  
hősi/hősies (*víra*)  
rémisztő/rémülettel teli (*bhajānaka*)  
visszataszító/undorral telt (*bībhatsa*)  
csodás/csodával teli (*adbhuta*).<sup>40</sup>

A kommentárok egy további *raszával* egészítették ki ezeket:

békés/békévelt telt (*sānta*).<sup>41</sup>

Bharata(muni) szerint – akinek a *Nátjasásztrát*, a szóbanforgó teória elsődleges forrását<sup>42</sup> tulajdonítják – a nyolc *rasza* visszavezethető négyre. Ezek a legfontosabbak:

erotikus (*sringára*)  
dühítő/haraggal telt (*raudra*)

---

<sup>38</sup> Ezt a meg- vagy kiélést a *dzogcsen* hagyományban a külső és belső *rusen*-gyakorlatok biztosítják. Lásd Barkóczi Beáta: *Táncoló istenek – isteni táncok. A klasszikus indiai táncművészet és a tibeti sādhanā*. In *Láthatatlan rezgéseim tánca minden. A hetvenéves László András köszöntése*. Budapest, 2002, Aktémossyné, 357. o. Chögyal Namkhai Norbu *rinpoce* szerint a *rusen* a másodlagos tisztító és előkészítő gyakorlatok közé tartozik, és az a „célja, hogy képesek legyünk megkülönböztetni a tudatot a tudat természetétől”. *A kristály és a fény útja. Szútra, tantra, dzogcsen. Chögyal Namkhai Norbu tanításai*. Szerk. John Shane. Budapest, 2007, Magyarországi Dzogcsen Közösség, 131. o.

<sup>39</sup> Lásd például Kanti Chandra Pandey: *Comparative Aesthetics*. I. köt. *Indian Aesthetics*. Varanasi, 1959, Chowkhamba Sanskrit Series Office /Chowkhamba Sanskrit Studies 2/.

<sup>40</sup> *Nátjasásztra* VI. 15. és 44–83.

<sup>41</sup> Lásd J. L. Masson, M. V. Patwardhan: *Śāntarasa and Abhinavagupta's Philosophy of Aesthetics*. Poona, 1969, Bhandarkar Oriental Research Institute /Bhandarkar Oriental Series 9/.

<sup>42</sup> Manomohan Ghosh szerint a *Nátjasásztra* 2500 évvel ezelőtt született. Az újabb kutatások Kr. e. 300 és Kr. u. 100 közé teszik a keletkezését.

hősi/hősies (*vira*)

visszataszító/undorral telt (*bibhatsza*).<sup>43</sup>

A komikus *rasza* az erotikusból, a megrendítő a dühítőből, a csodákkal teli a hőсібől, a rémisztő pedig a visszataszító *raszából* jött létre,<sup>44</sup> kiegészülésükként.

Fontoljuk meg: tényleg minden egyedi művészeti tapasztalásunk visszavezethető e négy, nyolc vagy kilenc *raszára*. A szó jelentése íz. A hangulat, érzet, érzelem, benyomás, szépség vagy „esztétikai tapasztalat” (ami eleve szóhalmozás) fordítás nem elfogadható. Ez nem jelenti azt, hogy a *raszának* ne lennének ilyen vonatkozásai, velejárói, de nem adják vissza a szó azon eredeti sugallatát (*dhvani*),<sup>45</sup> hogy olyan alaptapasztalatról van szó, melyet pontosan *annyira magunkban és sajátunknak érzünk, mint egy étel ízének és ízlelésének esetében*. A *rasza* olyan tapasztalatra utal, amelyben az észlelő és az észlelt, a szubjektum és az objektum nem válik szét egymástól, hanem – az Eukharishtiához hasonló módon – az észlelt az észlelőt és az objektum a szubjektumot is jelenti. Lényegében ezért foglalkozunk művészettel, ezen egység tapasztalása miatt. Amit az egyéni sorssá válás elkerülése és beteljesítése érdekében, saját teljesebb életünkért meg- és át kell élnünk, az ezen 8+1 alaptapasztalathoz tartozik: a *raszák* körébe sorolható.

A hagyományos hindú esztétika és művészetelmélet így hát kimondta, hogy az tekinthető tradicionális alkotásnak, ami valamelyik *raszát* reprezentálja – függetlenül attól, hogy egyes részleteiben az alapjellegétől eltérő *raszák* is dominálhatnak. Fontos: a *raszák* tapasztalása megfelelő tudatállapotokat (*bháva*) eredményez. Olyanokat, amelyek szükségesek a teljes emberi élethez és kísérik a spirituális utat (*szthájibháva*, *száttvika-bháva*) – miközben ismertek szigorúan átmeneti tudatállapotok (*vjabhicsáribháva*).<sup>46</sup> Ugyanekkor a *bhávák* meghatározzák a művészeti tapasztalat lényegiségeit: a tudatállapotok a *raszákat*.<sup>47</sup> Látjuk, hogy meglehetősen távol járunk egy formális tradicionalista állásponttól, ahol nemcsak az erotikus, de a komikus, a megrendítő (a patetikus bármely aspektusa), a rémisztő és a meseszerű/csodás is kívül esik a szentség körén. A helyzet az, hogy a híres posztmodern nyugati esztétika sem álmodhat az esztétika olyan mélységeiről, amilyenek Indiában megvalósultak.<sup>48</sup>

---

<sup>43</sup> *Nátjasászttra* VI. 38.

<sup>44</sup> Uo. VI. 39.

<sup>45</sup> A *dhvani* (szuggesztív, sugallat) a tradicionális hindú költészet alapfogalma. Lásd *The Dhvanyāloka of Ānandavardhana with the Locana of Abhinavagupta*. Ford. Daniel H. Ingalls, Jeffrey Moussaieff Masson, M. V. Pathwardhan. Szerk. Daniel H. Ingalls. Cambridge–London, 1990, Harvard University Press /Harvard Oriental Series/. És Sthaneshwar Timalisina: Metaphor, Rasa, and Dhvani. Suggested Meaning in Tantric Esotericism. *Method and Theory in the Study of Religion* (Leiden) XIX. évf. (2007) 134–162. o.

<sup>46</sup> *Nátjasászttra* VI. 16–22.

<sup>47</sup> Uo. VI. 32–38.

<sup>48</sup> Kanti Chandra Pandey: i. m. J. L. Masson, M. V. Patwardhan: i. m. *The Dhvanyāloka of Ānandavardhana with the Locana of Abhinavagupta*. Id. kiad. És Sunthar Visuvalingam: Towards an Integral Appreciation of Abhinava's Aesthetics of Rasa. H. n. 2002, Indic Colloquium. Online: <http://svabhinava.org/abhinava/Sunthar-integral/index.php>.

A kilencedik *raszát*, a béke tapasztalati ízét állítólag a nagy kasmíri bölcs, Abhinavagupta<sup>49</sup> (kb. 950–1025) vezette a *raszák* rendszerébe két munkájában, a *Dhvanjálókalócsanában* és az *Abhinavabháratiban*. Ez azonban nem pontos, ő a *sántarasza* fogalmának felelevenítője és kidolgozója volt.<sup>50</sup> Azért beszéltünk 8+1 *raszáról*, mert olykor Abhinava sem kilencedikként tárgyalja, hanem minden *rasza* alapjaként. Művészetfelfogása olyan mély,<sup>51</sup> hogy valójában már magát a *raszát* is a metafizikai békével összefüggésben értelmezi.

Abhinavagupta szerint a művészi tapasztalás „akadálytalan”. Lényege nem a fogalmi bizonyosságban, a megnevezés erejében rejlik. Amikor az esztétika és művészet világába lépünk, magunk mögött hagyjuk a világi dolgokat – akkor is, ha az adott művészeti alkotásban vannak ilyenek. Megszűnik a haszonszerzés vágya, apró-cseprő gondjaink, félretesszük az egyéniségünket és olyan erényeket kultiválunk, amilyen például az átérzés. Abhinava így érti az akadálytalanságot, ám van a fogalomnak nem általános vonatkozása is. Aki a művészet birodalmának aktív tagjává válik, „a megismerő alanyban nyugszik meg”.<sup>52</sup> A tudat és a tudatosság valóságába lép, *abban és akként létezik*. Minden valódi művészi tapasztalásban meghaladjuk a dolgok más-létét. A szemlélt műalkotás nem valami „más”, nem szívtelenül (*ahridaja*) egy tapasztalati tárgy. Nem csupán olyan, amilyennek külsőleg látszik, nem egy puszta megnyilvánulás, hanem önmagunkra reflektálunk általa – rajta keresztül és vele. Abhinava szerint a *raszák* érzékelése nem kevesebb, mint „maga a tiszta, tömény reflektív öntudat”.<sup>53</sup> Ebbe lépünk a művészi tapasztalattal, és egyszerre teljesíthetjük be a négyféle *dharmát* – a világi célt, az élvezetet, az erényt és a megszabadulás törvényét. Egy másik hindú esztétikai alapfogalom, a *csamatkára* értelmében rácsodálkozunk a művészeti alkotásokra, csodáljuk az arra érdemeseket, mert művészi tudatosságunk révén azonosulunk (*tanmajíbhavana*) velük – meditatív módon azok formájában létezőnk –, következésképpen azonosak velünk.

Minden egyéb mellett ennek nem verbálisan vagy mentálisan tolaikodó, hanem tiszta megtapasztalásában merül fel a kilencedik vagy alap *rasza*: a béke íze – egyszerre hozva örömet, kielégülést, felüdülést és nyugalmat.

A tudati összefüggés hangsúlyozásával Abhinavagupta valójában nem új dolgot tárt fel. A *bhávák* és a *raszák* összefüggéseinek tárgyalásakor ezt már a *Nátjasásztra* is – röviden és lényegében – kimondta.

---

<sup>49</sup> Magyar nyelven lásd tőle: *Gītārthasamgraha, avagy Összegzés a Śrī Bhagavad Gītā valódi és titkos értelméről*. Budapest, 2012, Persica.

<sup>50</sup> J. L. Masson, M. V. Patwardhan: i. m. 34–38. és 91–93. o.

<sup>51</sup> Lásd például Raniero Gnoli: *The Aesthetic Experience according to Abhinavagupta*. Róma, 1956, IsMEO /Serie Orientale Roma 11/. Ganesh Tryambak Deshpande: *Abhinavagupta*. New Delhi, 1992, Sahitya Akademi, 65–127. o. És Kailash Pati Mishra: *Aesthetic Philosophy of Abhinavagupta*. Varanasi, 2006, Kala Prakashan, 61–196. o.

<sup>52</sup> Az idézet egy viszonylag késői művéből, az *Īśvarapratyabhidyāvivṛiti-vimarsinī*-ből származik, de már az *Abhinavabháratiban* ez volt a véleménye.

<sup>53</sup> Uo.

Nincs új a Nap alatt. A tudatökológia azon felismeréseiben sem, hogy a művészeti alkotások az *oikosz* részét képezik; hogy minden környezet tudaton belüli; és hogy a tudatot kultiválni, művelni kell.